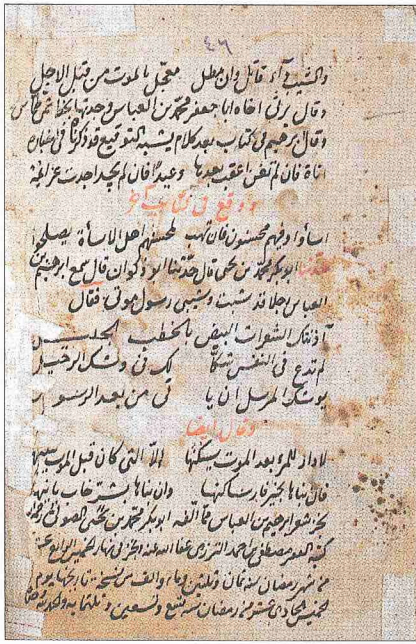

İbrâhîm b. Abbas es-Sûlî'nin divanından bir sayfa (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 1744, vr. 46^a)

miştir (*el-Mevrid*, XVIII/3 [1989], s. 163-164), Ahmed Cemâl el-Ömerî, şairin hayatı ve edebî kişiliği hakkında verdiği bilgilerle birlikte şiirlerini başta Ebû Bekir es-Sûlî'nin derlediği divanla Abdülazîz el-Meymenî'nin yayımladığı divan olmak üzere çeşitli kaynaklardaki yerlerini ve varyantlarını göstererek yeniden yayımlamıştır (*Emîrû'l-beyân İbrâhîm b. el-Abbâs: Hayâtühû ve edebühû ve divânüh*, Kahire 1990). 2. *Dîvânü'r-resâ'il*. Özel ve resmî mektupları ile yazışmalarını ve hikmetli sözlerini kapsayan eser günümüze ulaşmamıştır. Ancak çeşitli mektup ve yazışmaları *el-Eğânî* (Ebû'l-Ferec el-İsfahânî), *Mu'cemü'l-üdeba'* (Yâkût el-Hamevî), *Vefeyâtü'l-a'yân* (İbn Hallikân), *el-Vüzerâ' ve'l-küttâb* (Cehşiyârî), *Zehrû'l-âdâb* (İbrâhîm el-Husrî) ve *Ümerâ'ü'l-beyân* (M. Kürd Ali) gibi edebiyat ve biyografi eserlerinde yer almaktadır. 3. *Kitâbü'd-Devle*. Abbâsî Devleti, halife, vezir ve kâtiplerine dair bir eser olup günümüze kadar gelmemiştir. 4. *Kitâbü'l-İtr*. Çeşitli münasebetlerle saraylarda verilen yemeklerle onların hazırlanma ve pişirilmesine dair olup bu eser de zamanımıza intikal etmemiştir. 5. *Kitâbü'l-İtr*.

BİBLİYOGRAFYA :

İbrâhîm b. Abbas es-Sûlî, *Divân* (et-Tarâ'ifü'l-edebîyye içinde, nşr. Abdülazîz el-Meymenî), Ka-

hire 1937, s. 119, 128, 132, 134, 136, 169, 173, 175, 179, 185; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 357-358; Taberî, *Târîh* (de Goeje), II, 1324-1326; Cehşiyârî, *el-Vüzerâ' ve'l-küttâb*, s. 87; Ebû Bekir es-Sûlî, *Ah-bârü's-su'arâ'l-l-muħdeşin* (nşr. J. H. Dunne), London 1934, s. 207; a.mlf., *Ah-bârü Ebî Temmâm* (nşr. Halîl Mahmûd Asâkir v.dğr.), Kahire 1356/1937, s. 104; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb* (Abdülhamîd), IV, 106; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî* (nşr. Salâh Yûsuf el-Halîl), Beyrut 1970, IX, 21-35; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (trc. B. Dodge), New York-London 1970, s. 122, 136, 176, 191, 210; Sehmî, *Târîhu Cürçân*, Haydarâbâd 1950, s. 194; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VI, 117; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba'*, I, 164-196; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 85; İbnü'l-Ebbâr, *İ'tâbü'l-küttâb* (nşr. Sâlih el-Eşter), Dimaşk 1380/1961, s. 146; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 44-47; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebşâr*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3434, XI, vr. 37^b-38^a; Safedî, *el-Vâfi*, VI, 24; İbn Tağrıberdî, *en-Nü-cümü'z-zâhire*, Kahire 1932, II, 315; Sezgin, *GAS*, II, 579; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, II, 278-281; Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edeb*, IV, 574-586; Ahmed Cemâl el-Ömerî, *Ebû Bekir eş-Sûlî: Hayâtühû ve divânüh*, Kahire 1984; a.mlf., *Emîrû'l-beyân İbrâhîm b. el-Abbâs: Hayâtühû ve edebühû ve divânüh*, Kahire 1990; Şevkî Riyâz, *İbrâhîm eş-Sûlî el-Kâtib*, Kahire 1989; Ali Şelak, *Merâhilü tetavvürü'n-neşri'l-Arabî*, Beyrut 1992, s. 227-235; Ahmet Savran, "İbrâhîm es-Sûlî", *EFAD*, XV (1986), s. 155-171.

AHMET SAVRAN

SULTAN

(السلطان)

Güçlü delil,
yetki ve otorite anlamında
bir Kur'an terimi.

Sözlükte "kandili tutuşturmak için kullanılan zeytinyağı" anlamındaki *selîf* kelimesinden veya "karşı konulamayacak bir güce sahip olmak, mutlak üstünlük sağlamak" mânasına gelen *selâta* masdarından türeyen *sultân* kelimesi "hüccet, delil, kahr, kudret satvet ve bu sayılanlara sahip olan kimse" demektir. "Tahakküm ve otorite" anlamındaki *sulta* da aynı köktendir (Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredat*, "slť" md.; *Tâcü'l-arûs*, "slť" md.; Kalkaşendî, V, 420-421). Müslüman devlet başkanlarına sultan denilmesi bir telakkiye göre Allah'ın yeryüzündeki hücceti konumunda olmalarındandır (Zeccâc, III, 76). Ancak halife veya devlet başkanına sultan adı verilmesini güç ve otorite sahibi olmaya bağlayan görüş daha mâkul görünmektedir (Ebû Hilâl el-Askerî, s. 182). Sultanın Kur'an-ı Kerim'deki kullanımları dikkate alındığında *selâta* masdarından türemiş olması ihtimalinin daha güçlü olduğu söylenebilir. Kelimenin kaynağının Süryânîce'de "iktidar" ve nâdiren "iktidar sahibi" anlamına gelen *šultânâ* kelimesi olduğu da ileri sürülmüş-

tür (Jeffery, s. 176-177). "Karşı konulamaz bir güç ve kuvvet sahibi olma" mânası dikkate alındığında sultan tıpkı hüccet gibi muarızı susturmayı mümkün kılan bir cedelî delil olduğu sayılabilir. Ayrıca *selîf* kelimesinin çok güzel konuşan ve sivri dilli anlamına gelmesi (*Lisânü'l-Arab*, "slť" md.) sultanın güçlü bir delil olma özelliğine işaret eder. Sultanın beyyine ve burhanla da yakın ilişkisi vardır. Zira beyyine ve burhan "bir iddiayı açıklığa kavuşturma, doğru ile yanlış birbirinden ayırma" gibi mânalar taşır (bk. BEYYİNE; BURHAN). Bu mânalar *selîf* kelimesinde de mevcuttur.

Sultan kelimesi Kur'an'da otuz yedi yerde geçer (M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "slť" md.). Ayrıca iki âyette (en-Nisâ 4/90; el-Haşr 59/6) aynı kökten türeyen ve masdarı "musallat etmek" anlamına gelen fiiller yer alır. Sultan diğer anlamlarının yanı sıra, "Cihadın en faziletli zalim sultan katında hakkı söylemektir" (Ebû Dâvûd, "Melâhim", 17; Tirmizî, "Fiten", 13) ve, "Sultan velisi olmayanın velisidir" (Ebû Dâvûd, "Nikâh", 19) örneklerinde olduğu gibi "yönetici, hükümdar" mânasında olmak üzere birçok hadiste geçer (Wensinck, *el-Mu'cem*, "slť" md.). İkrime'ye göre sultan zikredildiği âyetlerin tamamında "hüccet" anlamında kullanılmıştır. Taberî de ilgili âyetlerin tefsirinde çoğunlukla bu mânayı tercih eder. Bazı âlimler ise kelimenin bir kısım âyetlerde "mücize, Kur'an âyeti, istilâ" gibi mânalarda kullanıldığına dikkat çekmiştir (meselâ bk. Fîrûzâbâdî, III, 247).

Kelime, ilgili âyetlerin birçoğunda "mübîn" (apaçık) sıfatıyla birlikte zikredilmiş olup bu sıfat sultanın çok güçlü bir hüccet oluşunu ifade eder. Öte yandan sultan zikredildiği âyetlerin hemen hepsinde "hüccet" anlamına gelmekle birlikte hüccet oluşun keyfiyeti farklıdır. Bazı âyetlerde Hz. Mûsâ'ya apaçık bir sultan verildiği, Firavun'a apaçık bir sultanla gönderildiği bildirilmiştir (Hûd 11/96; el-Mû'minûn 23/45). Hz. Mûsâ'ya Firavun karşısında açık hüccet verilmesi, "elini güçlendirmek" anlamına gelir. Buradaki güç unsuru klasik tefsirlerde Mûsâ'nın asâsının yılanı dönüşmesi ve elinin bembeyaz bir ışık saçması gibi hissî mucizelerle yorumlanmıştır. M. Reşîd Rızâ, Nisâ sûresinin 153. âyetinin tefsirinde "sultân-ı mübîn" terkiibini "Allah'a isyan eden İsrâiloğulları'nı yola getirme gücü" şeklinde açıklamıştır.

Bazı âyetlerde şeytanın gerçek müminler üzerinde bir nüfuz ve yaptırım gücünün bulunmadığı sultan kelimesiyle ifade edilmiş (İbrâhîm 14/22; el-Hicr 15/42; en-

Nahl 16/99-100; el-İsrâ 17/65), diğer bazı âyetlerde ise putlara ilâhlık yakıştırıp tapınmanın sağlam dayanaktan yoksun olduğunu belirtmek üzere Allah'ın bu konuda hiçbir sultan indirmedeği bildirilmiştir (Âl-i İmrân 3/151; el-En'âm 6/81; el-A'râf 7/33, 71; Yûsuf 12/40; el-Hac 22/71; en-Necm 53/23). Fahreddin er-Râzî, bu konuda Allah'ın hiçbir sultan indirmemesinin, putlara tapınmanın herhangi bir delil ve hüccete dayanmasının imkânsızlığına ilişkin bir kinaye olduğunu söyler (*Mefâtihu'l-gayb*, XIII, 50).

Sultan kelimesi, haksız yere insan hayatına son vermenin yasaklandığını bildiren âyette (el-İsrâ 17/33) "yetki ve yetkili kılma" anlamında kullanılmıştır. Klasik tefsirlerde ağırlık kazanan yoruma göre bu şekilde öldürülen kimsenin velisine atfedilen sultandan maksat velinin kâtilden kıyas veya diyet talep etme hak ve yetkisidir. Yine müminlere savaş açanların öldürülmesi gerektiğinden söz eden âyette geçen (en-Nisâ 4/91) sultân-ı mübîn terkihi de "kesin yetki" anlamındadır. Aynı sürenin 144. âyetindeki sultan kelimesi "aleyhte kullanılacak delil" mânasına hamledilmiştir. Kelimenin buradaki karşılığı "birinin eline yetki verme" şeklinde de ifade edilebilir.

Hız. Süleyman'ın hüdhüd hakkındaki sözlerini ihtiva eden âyette (en-Neml 27/21) yer alan sultân-ı mübîn "geçerli mazeret, haklı gerekçe" anlamındadır. Diğer taraftan insanların ve cinlerin Allah'ın huzurunda hesap vermektan asla kurtulamayacaklarını ve O'nun mutlak iradesine rağmen hiçbir şey yapamayacaklarını ifade eden âyette (er-Rahmân 55/33) zikredilen sultan "evrenin sınırlarını aşmayı mümkün kılacak bir güç, Allah tarafından bahşedilen bir yetki ve imkân" mânasına yorumlanabilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, Beyrut 1420/1999, IV, 348; VII, 107, 645; XI, 232, 595; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh* (nşr. Abdülcelîl Abduh Şelebî), Beyrut 1408/1988, III, 76; Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûk fi'l-luğa*, Beyrut 1403/1983, s. 182; Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Kahire), II, 201; III, 143; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, Beyrut 1411/1990, XIII, 50; XVIII, 43; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, Beyrut 1988, IV, 150; IX, 62; X, 116, 166; XVI, 90; Firûzâbâdî, *Beşâ'iru zevî't-temyiz* (nşr. M. Ali en-Neccâr), Beyrut, ts. (el-Mektebetü'l-ilmîyye), III, 247; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ* (Şemseddin), V, 420-421; Elmalılı, *Hak Dini*, VII, 4682; A. Jeffery, *The Foreign Vocabulary of the Qur'ân*, Kahire 1957, s. 176-177; Reşid Rızâ, *Tefsîrû'l-menâr*, Beyrut 1999, VI, 12; XII, 114-115.

MUSTAFA ÖZTÜRK

SULTAN

(السلطان)

İslâm dünyasında
XI. yüzyıldan itibaren
genellikle hükümdar için
kullanılan unvan.

Sözlükte "güç, kuvvet, otorite, iktidar" anlamında soyut bir kavram olan sultân (çoğulu selâtîn) Kur'ân-ı Kerim'de "hüccet, mûcize, mutlak güç ve üstünlük" mânasında geçmekle birlikte (bk. SULTAN), "Cihadın en faziletlisi zalim sultan katında hakkı söylemektir" (Ebû Dâvûd, "Me-lâhîm", 17; Tirmizî, "Fiten", 13); "Sultan velisi olmayan velisidir" (Ebû Dâvûd, "Nikâh", 19; Tirmizî, "Nikâh", 14) gibi hadislerin varlığı (Wensinck, *el-Mu'cem*, "slt" md.), kelimenin Asr-ı saâdet'ten itibaren "yönetici, hükümdar, devlet başkanı" anlamında kullanıldığını göstermektedir. Aynı kökten gelen saltanat "sultanlık, hükümdarlık ve iktidarın veraset yoluyla intikali" demektir. Sultan kelimesinin bir unvan olarak siyasî-idarî mânada ilk defa Abbâsî Halifesi Hârûnürreşid tarafından veziri Ca'fer b. Yahyâ el-Bermekî'ye verildiği kaydedilmektedir (Kalkaşendî, V, 448 [burada Hâlid b. Bermek], IX, 403-404; Lewis, s. 51). Abbâsîler'de merkezî otoritenin zayıfladığı dönemde tayin edildikleri bölgelerde siyasî güç kazanan valilerin yanı sıra Büveyhî hükümdarları fiilî durum itibarıyla sultan diye adlandırılmıştır.

Sultan unvanı bugünkü Afganistan ve Doğu İran'da müstakil bir hâkimiyet kuran Gazneli Mahmud (998-1030) için devrin kaynaklarında yaygın biçimde geçmektedir. Bununla birlikte kelimenin İslâm dünyasında siyasî bir unvan olarak yayılması Selçuklular zamanında olmuştur. Sikkeler üzerinde ilk defa Selçuklu Devleti'nin kurucusu Tuğrul Bey adına 435'te (1043-44) Hemedan'da bastırılan para da "es-sultânü'l-muazzam" şeklinde yer almıştır (Hennequin, s. 27-28). İsfahan şehrinin mahallî hâkimi Ebû Mansûr Ferâmûr, İsfahan'da bastırıldığı sikkelerde daha 434 (1042-43) yılından itibaren Tuğrul Bey'in adını "es-sultânü'l-muazzam" unvanı ile kaydetmiştir. Tuğrul Bey'in bu unvanı kısa süre sonra Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillâh tarafından tasdik edilmiştir (Busse, s. 184, nr. 48, 50). 449'da (1058) Bağdat'a giren ve bizzat Halife Kâim-Biemrillâh tarafından tahta oturtulan Tuğrul Bey'e halife "sultânü'l-meşrik ve'l-mağrib" unvanını vermiştir (*Ahbârü'd-devleti's-Selcûkiyye*, s. 13).

Sultan unvanının kullanımı Selçuklu hânedanının sonraki üyeleri tarafından devam ettirilmiştir. Çağrı Bey'in oğlu İlyâs'ın daha Tuğrul Bey hayatta iken Belh şehrinde 454 (1062) yılında bastırıldığı paralarda "es-sultânü'l-muazzam" unvanının yer aldığı görülmektedir (*Sylloge Numorum Arabicorum Tübingen*, s. 92-93, nr. 755-756). Kaynaklarda Alparslan'ın "sultânü'l-âlem" unvanını taşıdığı kaydedilmektedir. Sâve savaşından (1119) sonra Büyük Selçuklu tahtını ele geçiren Sencer için sikkelerde "es-sultânü'l-a'zam" unvanı kullanılırken yeğeni Irak Selçuklu Hükümdarı Mahmûd b. Muhammed Tapar "es-sultânü'l-muazzam" unvanıyla zikredilmiştir (Köymen, s. 132-134).

XI ve XII. yüzyıllarda sultan kelimesi, Farsça bir unvan olan "şah"la birleştirilerek "sultanşah" şeklinde bilhassa şehzadeler için özel bir ad olarak kullanılmıştır. Selçuklu hânedanının Kirman ve Suriye kolu ile Hârizmşahlar Devleti'nde bu adı taşıyan şehzadelerin varlığı bilinmektedir. Bununla birlikte kelime bu dönemde de siyasî-idarî anlamını korumuştur. XIII. yüzyıl ortalarına ait bazı resmî belgelerden sultan unvanının Anadolu Selçuklu Devleti'nde hükümdarın özel âlâmeti olarak âdetâ bir tuğra gibi kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Kelime Selçuklular'dan sonra kısa sürede İslâm dünyasına yayılmış ve Hârizmşahlar'ın yanı sıra Eyyûbîler tarafından da benimsenmiştir. XIII. yüzyılın ortalarında kullanımı daha da yayılarak devam etmiştir. Sultanın bu dönemde zaman zaman şairler tarafından küçük mahallî hükümdarlar için de kullanıldığı görülmektedir (Mirzâ M. Kazvînî, III, 153). Unvanın gelişimi XIV. yüzyılda Memlûk Devleti'nde devam etmiştir. Memlûk Devleti'nde kelimenin zaman zaman "sultânü'l-İslâm, es-sultânü'l-a'zam, sultânü's-selâtîn" şeklinde kullanıldığı görülmektedir.

Sultan kelimesi İran coğrafyasında İlhanlılar'ın kuruluşunu takip eden yıllarda yerini Türkçe "ilhan" ve "han" unvanlarına bırakmıştır. Kaynaklarda İlhanlı hükümdarlarından ilk defa Ahmed Teküder'in (1282-1284) İslâmiyet'i kabulünün ardından han unvanı yerine sultan unvanını kullanmaya başladığı kaydedilmektedir. Nitekim 681-683 (1282-1284) yıllarında bastırılmış sikkelerde Ahmed Teküder'in adı Uygur ve Arap harfleriyle Sultan Ahmed şeklinde zikredilmiştir. Argun Han'ın 681'de (1282) Musul'da darbedilen bir sikkesinde Sultan Argun adı görülmektedir (Diler, s. 308).